

نظام سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی اروپا

درس‌هایی برای

برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران

دکتر علی رشیدی

اردیبهشت ۱۳۸۵

«گرامیداشت بیست و پنجمین سال تأسیس انجمن مدیران صنایع»

رشدی، علی، ۱۳۱۴ -

نظام سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی اروپا: درس‌هایی برای برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران
/ علی رشدی، - تهران: روزنه کار، ۱۳۸۴.
چهارده: ۳۱۴ ص.؛ مصور. نقشه، جدول، عکس.

ISBN 964-6728-51-0

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص ۲۸۹ - ۳۰۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. سرمایه‌داری - اروپا. ۲. انقلاب صنعتی - اروپا. ۳. اروپا - اوضاع اقتصادی - قرن ۱۸ م.
۴. اروپا - اوضاع اقتصادی - قرن ۱۹ م.
الف. عنوان. ب. عنوان: درس‌هایی برای برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران.
ن ۶ / HC۲۴۰
۳۳۰/۹۴

۳۹۰۰۳-۸۴م

کتابخانه ملی ایران

نظام سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی اروپا
درس‌هایی برای برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران

نویسنده: دکتر علی رشدی

چاپ اول: اردیبهشت ۱۳۸۵

تعداد: ۲۴۰۰ نسخه

کلیه حقوق برای انجمن مدیران صنایع محفوظ است.

شابک: ۵۱ - ۶۷۲۸ - ۹۶۴ - ۵۱ - ۰ ISBN 964-6728-51-0

فهرست مطالب

مقدمه ناشر	هفت
مقدمه مؤلف	سیزده
پیشگفتار: توسعه صنعتی فرآیندی هزار ساله با ابعاد دهگانه (طرح مساله)	۱
فصل اول - آغاز نظام سرمایه‌داری	۵
فصل دوم - تشکلهای سوداگران - اتحادیه‌های تجار	۲۱
فصل سوم - روندهای کلی و درازمدت	۲۳
فصل چهارم - مقلدات انقلاب صنعتی	۵۲
فصل پنجم - انقلاب صنعتی - پیشگامی انگلستان	۸۲
فصل ششم - تکامل سرمایه‌داری در فرانسه	۱۰۳
فصل هفتم - توسعه صنعتی آلمان در قرن نوزدهم	۱۲۱
فصل هشتم - دومین انقلاب صنعتی و پی‌آمدهای آن	۱۵۵
فصل نهم - رشد نیروی کار سازمان یافته در اروپا	۱۹۳
فصل دهم - نظام سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی اروپا	
درسهایی برای برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران	۲۱۷

ضمایم

۲۴۷	۱. سطح صنعتی‌شدن سرانه کشورها ۱۹۱۳-۱۷۵۰ (جدول)
۲۴۹	۲. درباره سند ملی توسعه بخش صنعت
۲۵۵	۳. نقش کلیدی پول و اعتبار در توسعه اقتصادی - صنعتی جهان
۲۷۹	۴. نقشه‌ها
۲۸۵	۵. تصاویر تاریخی
۲۹۷	۶. منابع

مقدمه ناشر

قرن یازدهم میلادی را می‌توان تاریخ تولد نظام اقتصاد آزاد یا رقابتی در اروپا دانست. در این قرن انسان اقتصادی جدید، انسانی که به دنبال حداکثر کردن منافع و امکانات مادی و حداقل کردن هزینه‌ها و ضررهای خود است پا به عرصه فعالیت گذاشت. فعالیتی هزار ساله که نتایجی این چنین شگفت‌انگیز و تمدن‌ساز و جهان شمول به بار آورده است.

عوامل مساعد در زایش و تکامل این انسان اقتصادی جدید را می‌توان در شش عامل خلاصه کرد:

۱. روحیه تازه یا حالت روانی تازه ناشی از پشت سر گذاشتن بی‌حادثه سال خوفناک هزار میلادی که کلیسا بشارت پایان کار جهان در این سال را داده بود و در نتیجه باعث شده بود که دهه آخر قرن دهم را به دهه رکود و سکون و آماده مرگ شدن انسانها تبدیل کند.

۲. زنده شدن حس نفع‌طلبی، سودجویی، فرصت‌طلبی رقابتی طبیعی انسانها مثل همه موجودات زنده دیگر، برای بهتر زیستن و داشتن امکانات مادی بیشتر در جهت مخالف آموزش‌های کلیسا طی هزار سال.

۳. مهیا بودن اوضاع مساعد برای کار و فعالیت اقتصادی فردی در مناطق محدود در شرایط فقدان دولت و حکومت مرکزی و عوامل قدرت بازدارنده شدید که محیطی رقابتی برای همه فراهم می‌ساخت.

۴. پیدایش و عرضه فرصت‌های مناسب و مساعد سودآور در امر تجارت با سرزمینهای دور مخصوصاً در شرق دریای مدیترانه برای اروپاییان (تسلط و حکومت مسلمانان بر سواحل شرقی دریای مدیترانه و شمال آفریقا تا مرزهای چین که بازار وسیع و امنی را برای همه اقوام و ملل فراهم ساخته بود).

۵. آغاز تولید و عرضه کالاهای خانگی بر پایه مواد اولیه محلی و کار دسته‌جمعی اعضای خانواده مخصوصاً زنان، برای فروش به دیگران و کسب درآمد و کمک خرج خانواده، فراتر از خود مصرفی حاکم در قرون قبلی.

۶. بروز حوادث ساختن و پرداخته افراد قدرت طلب دارای امکانات مادی مانند راه‌انداختن جنگ‌ها و منازعات محلی و منطقه‌ای که برای کالاها و تولیدات دستی بازار و خریدار ایجاد می‌کرد. جنگهای صلیبی که از پایان قرن یازدهم آغاز شد بزرگترین عامل پیدایش بازار یعنی تقاضا، عرضه، قیمت، رقابت و بالاتر از همه ظهور و تقویت طبقه سوداگر بود. حضور سوداگران در صحنه فعالیتهای اقتصادی یعنی بهم پیوستن امکانات، اطلاعات، بازارها و وسعت بخشیدن به افق‌های دید که حاصل آن افزایش درآمد و قدرت خرید خانواده‌ها و بالارفتن سطح تقاضای مؤثر برای کالاها و مشوق تولید بیشتر و تجارت و دادوستد با حجم بالاتر و با نقاط دور دست است.

طبقه سوداگر ثروتمند و ثروتمندتر شده از یک طرف وسایط حمل و نقل و نیروی کار مساعد برای حمل و نقل کالا و سفر به نقاط دور را فراهم می‌سازد و از طرف دیگر ابزار تولید و مواد اولیه را در اختیار خانواده‌ها می‌گذارد تا کالای مورد تقاضای مشتریان سرزمین‌های دور و نزدیک را برای او تولید کنند. طبقه سوداگر خود محیط کار خود یعنی شهرها را می‌سازد و جاده‌ها را بوجود می‌آورد، کارگاهها و مراکز تولید را ایجاد می‌کند و مقررات حاکم بر تولید، روابط سوداگران با یکدیگر، مقررات صنفی و حرفه‌ای، قوانین کار و تجارت را ابداع می‌کند. به عبارت دیگر طبقه سوداگر با استفاده از امکانات و روشهای خود تقریباً برای پنج قرن علیرغم همه عوامل مزاحم و مخالف، حکومت خود را می‌سازد و برخورد حکومت می‌کند.

ایجاد شهر - حکومت‌ها توسط طبقه سوداگر در سراسر اروپا طی نیمه دوم دوران قرون وسطی بزرگترین نشانه‌های اولیه پیروزی طبقه سوداگر - کارآفرین بر نیروها و عوامل سنتی یعنی کلیسا و فئودالیزم است که امکانات، منابع و نیروی کار را در اختیار خود در بند داشتند و بازار و تقاضا و تولید را محدود می‌ساختند.

در این دوران تقریباً پانصد ساله آنچه که طبقه سوداگر کارآفرین را از درون حفظ و تقویت و در مقابل دشمنان و عوامل نامساعد بیرونی محافظت می‌کرد درک منافع مشترک و نیاز مقابل آنها به یکدیگر با حفظ رقابت بین آنها در کار و کسب روزانه و در حرفه و کار فردی بود. وضع تدریجی مقررات صنفی توسط اتحادیه‌ها و گروههای صنفی و تقویت دکترین «قیمت عادلانه» در

تولید محصولات، قیمت‌گذاری و فروش به نحوی که هر کس حداقل مخارج زندگی خود را در سطح خود کسب نماید و با تولید کالاهای مرغوب برای حرفه و صنف خود آبرو و احترام ایجاد نماید کوشش دسته‌جمعی صنعتگران و سوداگران برای خودگردانی و حکومت بر خود بود. از طرف دیگر اقدام هانس‌ها و اتحادیه‌های تجار و سوداگران در سازمان‌دادن هیئت‌های تجاری و رفتن به کشورها و سرزمین‌های دور، برگزاری بازارها و نمایشگاهها، ایجاد بنادر و تسهیلات بندری، انبارها، اخذ امتیازات تجاری و گمرکی و برقراری ارتباطات و امکانات تبدیل پولها و حوالجات و حتی مصونیت‌های حقوقی و جزایی اعضا در مقابل قوانین و حکام محلی (کاپیتولاسیون) و درست کردن دادگاههای صنفی پایه و اساس روابط اقتصادی بین‌المللی است که امروز در چهارچوب حقوق بین‌الملل خصوصی و مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) تجلی و تکامل یافته است. آنچه که طبقه سوداگر کارآفرین یا مبدع و نوآور و مبتکر و آغازگر فعالیتهای تولیدی در دهه پایان قرن پانزدهم و آغاز قرن شانزدهم انجام داده است برای استادان و دانشجویان و علاقمندان تاریخ توسعه اقتصادی و صنعتی جهان شناخته شده می‌باشد و می‌توان آن را در پنج بند خلاصه کرد.

۱. توسعه و تبدیل شهر - حکومت‌ها به حکومت‌های ملی و سراسری یعنی هم پیمانی با شاهزادگان و قدرتمندان محلی خواهان وحدت ملی در مقابل فئودالها و خوانین هم پیمان با دینداران سنتی، که حاصل آن وسعت بازارها، آزادشدن اراضی و معادن، راهها و رودخانه‌ها، یک پارچگی اراضی کشاورزی و کسب حمایت و استفاده از دولتهای مقتدر مرکزی برای وضع قوانین مساعد فعالیتهای اقتصادی (مرکانتلیزم) در مقابل رقابت خارجی و حمایت از منافع جمعی بورژوازی ملی در مقابل رقبا در خارج از سرزمین‌های ملی بود. دوره تقریباً سصدساله بین راه‌انداختن کریستف کلمب (۱۴۹۲) به سوی سرزمین‌های ناشناخته غرب، تا نبرد ترافالگار (۱۸۰۵) بین ارتش‌های دریایی انگلستان با فرانسه و اسپانیا بر سر تسلط بر دریاها، دوره همکاری تنگاتنگ و هم پیمانی بورژوازی ملی با حکومت‌های تقریباً مطلقه، با هدف کسب قدرت اقتصادی و سیاسی بیشتر برای طبقه متوسط به رهبری کارآفرینان سوداگر است (گلوله مرگبار توپهایی که در نبرد ترافالگار از کشتی ویکتوری دریا دار نلسون شلیک می‌شد و فرانسویان را به زانو در آورد در کارخانه خصوصی کارون^۱ در کلاسکو - اسکاتلند تولید شده بود)

۲. هم پیمانی و رهبری و هدایت طبقه متوسط در مبارزه با تسلط مطلقه کلیسای روم بر جان و مال و حقوق مردم اروپا که با اعلامیه ۹۵ ماده‌ای مارتین لوتر آلمانی بر سر در کلیسای ویتنبرگ در سال ۱۵۱۷ آغاز و به تبدیل کلیسا بعنوان یک تأسیس مذهبی - اجتماعی قابل قبول عمومی تابع قوانین هر کشور سرانجام یافته است.

۳. هم پیمانی و رهبری و هدایت طبقه متوسط در مبارزه با حکومت‌های مطلقه و دیکتاتوری که از امضاء مکتا کاورتا (۱۰۶۶) در انگلستان شروع و به انقلاب مردم سرزمین کلنی‌ها در آمریکا (۱۷۷۶) و انقلاب کبیر فرانسه ۱۷۸۹ و انقلابات اروپای مرکزی در اواسط قرن نوزدهم تکامل یافته است. حاصل این تلاش، دموکراتیزه کردن فرم حکومت‌ها و شناخت حق حکومت و وضع قوانین برای خود مردم به رهبری طبقه متوسط با پیشگامی خود سوداگران و کارآفرینان بوده است. امروز تمام سیاستهای اقتصادی مالی، پولی و بازرگانی ممالک صنعتی بدست خود سوداگران و کارآفرینان یا نمایندگان برگزیده خود آنان تدوین می‌شود. حتی در حوزه‌های نظامی و سیاسی و امنیتی نیز نظرات آنان لحاظ می‌شود. دولت‌هایی که هر چهارسال یک بار عوض می‌شوند هرگز حرف تازه چندان‌ی ندارند که روندهای کلی را عوض کنند.

۴. سرمایه‌گذاری در علم و تکنولوژی، ایجاد اختراعات و اکتشافات کاربردی برای افزایش تولید و فروش و سود بیشتر که از حمایت و تشویق ترجمه کتب یونانی و رومی و عربی و فارسی در دروان جنگ‌های صلیبی در صومعه‌ها و کلیساها شروع و تا امروز که سفینه‌ها و روبات‌ها در سطح سیارات منظومه شمسی به دنبال اکتشافات منابع و انجام آزمایشات خاک‌شناسی هستند ادامه دارد. مخارج کار و زندگی لئوناردو داوینچی، گالیله، نیوتون، داروین، پاستور و انیشتین همیشه توسط طبقه سوداگر کارآفرین نوآور تأمین شده است. حاصل این تلاش تحقق انقلاب صنعتی اروپا بود که ابتدا در نیمه دوم قرن هیجدهم در انگلستان آغاز و تا امروز در سراسر جهان ادامه دارد.

۵. داشتن طرز تفکر و دیدی برون‌نگر به وسعت همه کره زمین و ماورای آن که سوداگر محلی ده کوره‌های ایتالیای آن روز را به غول‌های چند ملیتی فرافراهای تبدیل کرده است. امروز نظام اقتصاد آزاد و رقابتی واقعی برای خود حد و مرزی به عنوان محدوده ملی نمی‌شناسد و به قول جاک وِلش^۱ مدیرعامل سابق جنرال الکتریک که در ۸۴ کشور فعالیت می‌کند و به بیش از سیصد هزار

1. Jack Welch.

نیروی کار فنی و تخصصی حقوق و دستمزد می‌پردازد؛ کارآفرین هر روز و در هر مورد یک هدف را تعقیب می‌کند و آن انجام بهترین و صحیح‌ترین کار ممکن است که در دراز مدت باید سودآور و مفید برای سهامداران، جامعه، مصرف‌کنندگان و کارکنان باشد.

در ایران طبقه سوداگر و کارآفرین، تا رسیدن به مقام مشابه در مقیاس جهانی فاصله زیادی دارد. مسایل فراروی فعالین اقتصادی و دست‌اندرکاران اقتصاد بسیار فراتر و در کوتاه مدت پیچیده‌تر و متمرکزتر از مسایل مشابه مثلاً در آلمان اوایل قرن نوزدهم است. انقلاب سال ۱۳۵۷ این مسایل را بسیار وسیع‌تر و سردرگم‌تر ساخته است.

انجمن مدیران صنایع که متشکل از فکری آن به روزهای انقلاب و مشکلات تازه پیدا شده برای صاحبان و مدیران صنایع باز می‌گردد از زمان تأسیس و رسمیت یافتن پیوسته کوشیده است با انجام کارهای علمی و تخصصی نه تنها در شناخت وضعیت موجود به اعضای خود و مقامات حکومتی و دولتی یاری دهد بلکه حتی‌المقدور راهنمای دولت و مجلس در اصلاح قوانین و مقررات و وضع قوانین و مقررات تازه باشد.

یکی از اهداف انجمن مدیران صنایع طبق اساسنامه بالا بردن سطح دانش و آگاهی اعضا و همه فعالین اقتصادی درباره نظام اقتصاد آزاد و رقابتی در مقیاس جهانی و بازتر کردن افق‌های دید برای تقویت روحیه‌ها و اندیشه‌ها در این شرایط خاص اقتصادی - اجتماعی و سیاسی است.

پیشنهاد آقای دکتر علی رشیدی برای نگارش کتاب تاریخی و تشریحی چگونگی پیدایش و تکامل نظام اقتصاد آزاد و ظهور انقلاب صنعتی در اروپا به مناسبت بیست و پنجمین سال تأسیس انجمن مورد استقبال وسیع اعضای هیئت مدیره قرار گرفت و حاصل کار تقریباً دو ساله ایشان اینک در اختیار شما است. امید است اعضای محترم انجمن مخصوصاً برنامه‌ریزان اقتصادی کشور از تجربیات هزارساله اروپاییان نکاتی را مفید و مناسب بدانند و هر یک به سهم و در حد توان خود برای تحقق آنها اقدام نمایند.

پیشگفتار مؤلف

کتاب حاضر حاصل کوشش تقریباً دو ساله نویسنده در امر تحقیق، ترجمه، نگارش و تألیف موضوع است. پیشنهاد نگارش و قبول تعهد برای نوشتن کتابی راه گشا و هدفمند و ارشادی برای کارآفرینان، تعهد سنگینی بود که انجام آن روز به روز عمیق‌تر، جاذب‌تر و با اهمیت‌تر شد، تا جاییکه به وظیفه پیش روی اول نویسنده تبدیل گردید.

تحقیق درباره موضوع و مفهومی با تاریخ هزار ساله با هدف کمک فکری به نسل جدید و امروز سوداگران و کارفرمایان در کشوری در وضعیت فعلی ما، نویسنده را وادار به گردآوری کتب تاریخی مرجع در نقاط مختلف دنیا و جستجو و تعقیب هر موضوع مربوط در منابع در دسترس و مورد برخورد در ایران بود. بنحوی که کتب تهیه شده از نظر تعداد و وزن و محتوی به بار سنگینی تبدیل شده است ولی کمترین فایده این کار برطرف کردن سوالات و نقاط ابهام موجود در مطالعات تاریخی خود اینجانب بوده است.

در پس هدف ارایه کمک فکری و ارشادی به کارآفرینان نگرانی عمیقی از شکاف موجود یعنی سابقه، تفکر و عملکرد سوداگران و کارآفرینان دنیای غرب با افراد مدعی و مشابه در کشور و تأثیر نادرست و کاستی مشهود نقش آفرینی آنها در تکامل و سامان دادن به اوضاع اقتصادی و اجتماعی و سیاسی است که بدون آن رشد و توسعه کشور و رفاه مردم امکان‌پذیر نیست.

کتاب حاضر بنحوی نوشته شده است که به خواننده اطلاعات دقیق و درست و مفید ارایه کند. برجسته کردن مفاهیم اساسی و مهم، نوشتن اسامی خارجی به لاتین، یافتن و ذکر تاریخ‌های تولد و وفات، ادای توضیحات بیشتر در موارد ضروری و مطابقت اطلاعات در دسترس با منابع مختلف از جمله کوشش‌هایی بوده است که به خاطر تشویق خواننده به مطالعه کتاب و استفاده از آن و ایجاد کنجکاوی در او برای ادامه کار و تعقیب موضوع انجام شده است.

کتاب نظام سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی اروپا - درسهایی برای برنامه‌ریزان و کارآفرینان ایران هزاران منبع دارد و هزاران نویسنده در دو قرن اخیر درباره مسایل و موضوعات آن تحقیق کرده‌اند. کار نویسنده خوشه‌چینی موضوعی از منابع با شناخت اولویت‌های موجود در ایران و نیازهای فکری و اطلاعاتی طبقه مدیران و کارآفرینان بوده است.

در انجام کارهای تاپی و غلط‌گیری، چاپ و پخش کتاب دوستان بسیاری، صمیمانه همکاری کرده‌اند که تشکر از آنها و تشکر خاص از اعضای هیئت مدیره و کارکنان انجمن مدیران صنایع را وظیفه خود میدانم.

علی رشیدی
اردیبهشت ۱۳۸۵